

*Милојица М. Шутовић**

МАРКС, ИСТОЧНО ПИТАЊЕ, ПРАВОСЛАВЉЕ И СОЦИЈАЛНА РЕВОЛУЦИЈА

Сажетак

Маркс није оставио целовиту студију о нацији и националној држави. Али је бавећи се анализом структура и процеса капитал односа, као позадином дубинских процеса настанка нације, пролетаризацијом, и национализацијом сељаштва, оставио је много записа о европским нацијама, у виду луцидних фрагмената, скоро да и није било европског народа о коме није писао. Отуда и његове теоријско-аналитичке рефлексије у публицистичкој форми о источном питању, православљу и социјалној револуцији, у контексту односа великих сила (Русија, Запад, Турска) и данас имају велики научни, културолошки значај и актуелност. Као да живимо у Марксово време. О радницима нема ко да брине. Левица је под апсолутном контролом крупног капитала. А живо је поново источно питање, као рецидив (нео)колонијализма.

Кључне речи: Маркс, источно питање, православље, социјална револуција.

Разумети свет за мене значи бити дорастао свету.

Освалд Шпенглер

* Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Катедра за социологију, sutovicm@gmail.com.

Карл Маркс је свакако дорастао свету и разумео кључне проблеме свога времена, као зачетника историје, и није се плашио, без обзира на последице, да погледа њен ток, и лице сурове реалности из духа претходник векова, историјских криза и антиципације будућег друштва. Маркс је имао „чуло за стварност“, и нешто што је много оспоравано, а без претеривања могло би се назвати „чулом за могућност“.¹ То данас, захтева да научимо да га поново читамо, како бисмо разумели његово дело, мисли и идеје које не ћуте о оном што је нужно казивати, и показују своју животну трајност, било да се критички оспоравају и мистификују, или идолатријски глорификују, и догматски митологизују, игноришу и одбацују уз „напомену“, или се вежу за неко „ново божанство“. То се, пре свега, односи на марксизам дијамата као идеолошку демагогију која понавља Марксове станове, и показује своју неспособност за развој и прелаз на антитезу, на опозицију и слободу да се каже „не“, а не само обавезу да се говори „да“; на слободу тезе и антитезе, како би се створила синтеза, без обавезне „идеологије“ којој је у стању да се супростави демократска слобода. У првом плану је аутономија разума и синтеза слободног мишљења, која се налази у основи сваког научног, филозофског, етичког мишљења и истраживања. Отуда поједини карактеришу и читају Маркса, „као беду филозофије Карла Маркса“, који је своје дело против Прудона назвао *Беда Филозофије*.²

Други, и поред неслагања и критике, виде у Марксу незајемљивог читаоца и неуморног радника, ученог човека, генија и пророка, чији поглед обухвата читаве цивилизације и вековна збивања, и бори се страшно са сваком чињеницом и аргументом, залазећи у појединости, у срж сваке ствари, попут *Теорије о вишку вредности* које представљају споменик теоријске ревности и предвиђању чак и оног што у данашњем времену још представља економску теорију могућности, за коју се лагано и брижљиво прикупљају статистичке чињенице и функционалне једначине.³

1 М. М. Шутовић „Карл Маркс: „аутономија социологије“ и парадокс глобализације“, *Култура полиса*, бр. 28, 2015, 136. 21-141.

2 Б. Вишеславцев, *Филозофска беда марксизма*, Логос, Београд, 2014, стр. 19.

3 Ј. Шумпетер, *Капитализам, социјализам и демократија*, Култура, Београд, 1960, стр. 76.

Марксово дело, универзално и енциклопедијског карактера својом социолошком имагинацијом и великом синтезом, а аналитичком рефлексijом, још увек може дати оригиналан допринос критици „духа времена“ названог „постмодернистичим добом“ позне глобализације или (нео)колонијализма. Бит и путоказ његовог разумевања и тумачења иза кога је стајала визија био је *Комунистички манифест*, без кога би Марксово дело, сасвим сигурно, било другачије гледано и вредновано.⁴ Као теоретичар капитализма и историјске еволуције, коју треба откривати, ма колико могле деловати, привидно застарело, Маркс је на један задивљујући начин, формулисао лекцију, коју још (ни) смо научили, да с необуздатим индустријским капитализмом (данас тржишним либерализмом, М.Ш.), стварање уставних демократија и суноврат ауторитарних влада, нису довољни за обезбеђење уљудности и једнакости.⁵ Маркс инсистира на томе, како друштвени развој треба бити у складу са људским достојанством и добробити, у контексту моралних и естетских вредности, примеран потпуном развоју људске расе.⁶

Вољи за животом, која је била у средишту Шопенхауерове мисли о стваралачкој животној снази, што је Ниче у *Заратустри* театрално и сјајно формулисао, малтузијанац Дарвин узео за једну зоолошку претпоставку, младохегелијанцу Марксу били су повод за једну национално-економску претпоставку. Неопозимице оне су промениле осећање света код западноевропског човека. Западноевропско саосећање очигледно захтева, да својом властитом појавом супституише неку врсту завршавања.⁷ И Маркс, који није био лишен, како је сам признао „раздражености свакојаким околностима“⁸, припадао је несумњиво западном самоосећању, које би се завршило у *комунизму* као коначном решењу класне загонетке и њему лично „непријатне ствари са новцем“.

4 М. М. Шутовић, „Манифест, радикална демократија или футуристичка алхемија“, *Социолошки преглед*, бр. 2, 2018, стр. 570.

5 R. Hoffeld, *Karl Marks: Biografija*, Karpos, Loznica, 2014, str. 178.

6 Т. Иглтон, *Зашто је Маркс био у праву*, Плато, Београд, 2016, стр. 221.

7 О. Špengler, *Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 1, oblik I stvarnost*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, str. 48.

8 K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 46, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1979, str. 478.

То се, како тако, и остварило, али на руском кошмарном и деспотском истоку, што Маркс није предвидео, мада га није искључио, показујући и личну нетрпељивост према царском апсолутизму, и допуштајући неку могућност револуционарног потенцијала. Марксове концепције о друштву омогућене су значајним корпусом социолошког рада, мада није волео да буде социолог, повезане су с историјским излагањем, изузетном обавештеношћу проверених и сигурних извора и големом кореспонденцијом. Јер како је писао Енгелс Аугусту Вебелу, једним од вођа немачког радничког покрета, и Марксовим учеником, нити многих земаља добровољно су се стекле у Марксовој радној соби.⁹ Тако је његова теоријска рефлексивна историјски говорила емпиријским материјалом. Где развијене индустријске земље показују мање развијеним земљама, слику њихове будућности, с обзиром, да европски континентални запад пати од развитка капиталистичке производње, ала, и од њеног недовољног развитка. Отуда „свака нација треба и може да учи од друге.“¹⁰

Маркс није оставио системску студију о нацији, као ни држави (коју је планирао). Али у својим луцидним публицистичким фрагментима, који имају одлике генијалних скица, скоро да нема европске нације, и најзначајнијих азијских народа, (Индија, Кина, Јапан) и Северне Америке, о којима није писао, спајајући теоријско-аналитичку рефлексивну с оригиналном публицистичком формом, као дописник и сарадник и уредник ондашњих новина и часописа, прилозима који и данас изгледају свеже, интуитивно, подстицајно и плодно. Показују нам, да и поред силних промена и „мита“ о друштвеним променама, као да никад нисмо напустили „дуги“ 19. век, национализма и империјализма као „нужни“ облик западњачког мишљења и још увек, живог света, чији је језик историје, са свог хуманистичко-натуралистичког и јудео-хришћанског протестантства, Маркс веома успешно разумео у контексту „светске историје“, која није избор него свеукупност“¹¹, чија велика питања

9 K. Marx, F. Engels, F. Dela, tom 43, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1978, str. 19.

10 K. Marx, F. Engels, Dela, tom 46, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1979, str. 14.

11 O. Špengler, Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 2, svetskoistorijske

времена, не могу се никада довољно схватити као пролазна. Маркс је обдарила чулна машта која му је омогућивала, уз свестрани увид у богат етнографски материјал и друштвену географију, да се приближи тајни њихове појаве у покрету. Пре свега откривањем дубинских структура и процеса дугог трајања, капитал односа, који стаје у позадини стварања модерне нације и државе, као кључних и фундаменталних творевина капиталистичке цивилизације, којој се Маркс неизоставно дивио и беспоштедно је критиковао, али јој није нерасположено окренуо леђа. Држаћи се логике истраживања, које, ипак, није било гадљиво на идеологију, јер је узимало у обзир положај експлоатисаних радника, Маркс је бавећи се капитал односом (односи су главни предмет социологије) у суштини бавио се и процесом настајања нације-државе, пролетаризацијом сељаштва, и њиховом национализацијом у форми националне државе, као природног облика уређења националног друштва, која постоје гарант максимализације профита као основе опстанка капиталистичког поретка, али и клица његовог нестанка, кроз тенденцију опадања профитних стопа. Отуда „глад за профитом“ и репродукцијом капитал односа, терала је националне државе, у борби за контролу што већег тржишта, изазивајући сукобе око поделе интересних сфера, ради глобалног ширења, капитала, разградњом облика који су преживели или се супростављају том ширењу, у коме нација има глобални карактер, док „човечанство“ остаје зоолошки појам или празна, апстрактна реч.¹²

Политичка потреба за новцем, учинила је капитал све већим објектом тражње конкурентних политичких творевина, које се све више користе привредним методама, што је довело до повезивања државотворних власти и потребних привилегованих капиталистичких снага, као чињенице и најважнијег фактора у развоју модерног капитализма.¹³ Кома изгледе на опстанак гарантује, затворена национална држава (подвукао, М.Ш.), и капитализам ће трајати све док она, не уступи место једном светском царству.

perspektive, Službeni glasnik, Beograd, 2018, str. 55.

12 О. Špengler, *Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 1, oblik I stvarnost*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, str. 49.

13 М. Вебер, *Привреда и друштво*, том I и II, Просвета, Београд, 1976, стр. 292.

Још 1853. године, пишући за њујоршки лист *New York Daily Tribune* о беди британске владавине у Индији, Маркс у буржоаској цивилизацији види дубоко лицемерје и варварство, које се у свој голотињи разоткрива у колонијама, убиствима и проституцијом, људи „власништва, реда, породице и религије“, производње, која почива на централизацији капитала као независне снаге. „Она има разорни утицај на светска тржишта. Открива унутрашње законе политичке економије, која ствара нови свет, развијајући опште међусобне везе засноване на узајамној зависности људи, развитком материјалне производње, господарењем природним силама помоћу науке, на начин на који су геолошке револуција стварале земљину кору. Кад једна велика социјална револуција овлада резултатима буржоаске епохе, светским тржиштем и модерним производним снагама и стави их под контролу најнапреднијих народа, тада ће људски напредак престати да личи на паганског идола који пије нектар само из лобање убијеног.“¹⁴

Кад год се револуционарни оркан у Европи 19.века стишавао, као „жива рана европског легитимитета“, која ни мало не изненађује познаваоца историје, како је запазио Маркс, искрсавало је вечито „источно питање“. Да парафразирамо Маркса, оно је од Француске револуције почивало на аксиому, одржања *status quo* Турске, једне, неспретне и рогобатне творевине која почива на „систему равнотеже (великих) сила“ Европе и њихових интереса. Одржавање *status quo* Турске, Марксу личи на одржавање лешине коња, у оном стању, у ком се нашао у тренутку, пре распадања. Тако се и Турска распада, упркос протоколима, ултиматумима, конгресима и међународним заплетима и попут трулог тела снабдева околину одређеном количином угљоводоника и других миомирисних гасних материја. Остаје увек спорна европска Турска. Кад се потегне питање афричке Турске, она ће по Марксу припасти Енглезима, а кад се разматра азијска Турска, компактна маса муслиманског фанатизма и турске националности, која не изазива да буде освојена. Кад се потеже источно питање овог подручја, узимају се у разматрање само Палестина и

14 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 185-186.

хришћанска долина Либана (Што је и данас актуелно и још увек нерешено питање, М.Ш.).

Проблем европске Турске, великог полуострва јужно од Саве и Дунава, и „дивне територије“, јесте по Марксу несрећа, што преставља конгломерат различитих раса у народности, у ком је веома тешко идентификовати ко је најмање способан за напредак и цивилизацију трачко-илирског полуострва, чија је препрека присуство турске власти и њени жалосно пропали напори у правцу цивилизације. Односи државних класа и раса су толико измешани, тако да је Марксу било тешко означити Турке као владајућу класу Турске, чија се светина придобива подмићивањем и ласкањем, мада главни извор живота црпи запошљавањем код хришћанских капиталиста и привилегија ислама у односу на хришћане.

Према Марксу, пре или касније, појавиће се апсолутна потреба да се један од најлепших делова Европе, ослободи ове светине. У неколико Маркс помиње, Арнајте, „очеличен, староседеелачки горштакчи народ“, с језиком који изгледа припада заједници индоевропских народа, неприпремљени за цивилизацију, и због пљачкашких навика држан под војном силом суседних влада, све док их индустријски прогрес у суседима не запосли као дрвосече и водоноше. Верски, делимично припадају Грчкој цркви и исламу. Православној цркви припадају Власи и Дакоромани, који говоре изведеним језиком од латинског, у многим сличан италијанском. Живели су на подручју данашње Румуније и Молдавије, номинално под врховном влашћу Турске, а стварно под контролом Русије, придобијана аустријским обећањима и подмићивању. Имали су своје племство и политичке институције, и упркос притисцима Русије очували револуционарни дух, тако да по Марксовом истанчаном увиду могу одиграти важну улогу у распореду своје територије. За разлику од њих Грци, који су претежно словенског порекла и имају „мало праве хеленске крви, и поред Јевреја представљају главне трговце у морским лукама и градовима, али њихов број, компактност и национални дух не дају им никакву политичку тежину као нацији, осим можда у Епиру и Тесалији.

Претежно становништво полуострва чини хришћанско становништво словенске расе, који је у мешању с другим „расама“ показало своју надмоћ, Јужних Словена, који припадају православној и католичкој вери, пишу ћирилицом и латиницом, говоре врло звучним језиком сличном руском. Та верска и језичка различитост доприноси заустављању сваког националног развоја који би обухватио целину југословенског простора. Православни очекују, ма шта се десило, долазак месије и своје ослобођење из Петрограда. Словени, иако под непосредном влашћу Турске, месне власти бирају сами. Понегде су их освојивши преобратили у ислам, као у Босни. Србија, која је раније играла истакнуту улогу у историји региона, поново је уз помоћ Русије освојила политичку самосталност, у оквиру турске врховне власти, остајући под „непосредним руским протекторатом“. Јачање политичке егзистенције, према Марксовом увиду, гони Србију, све већем саобраћају са Западном Европом, чија цивилизација пушта све дубље корене у трговини, схватањима, тако да усред тврђаве руског утицаја у словенској и православној Србији, рађа се једна антируска реформистичка напредна странка око министра Илије Гарашанина.¹⁵

Руска дипломатија тражила је од западних сила, протекторат Русије над православним живљем у Турској, што би по Марксовом мишљењу Отоманско царство ускоро svelo, као некад Византијско, на владање престоницом, и околином. Док би под потпуним туторством Енглеске и Француске, Турци убрзо изгубили сву власт над европским поседима. Криза Османског царства, показује најзначајнији феномен у историји, који се огледа у чињеници, да ту кризу изазива сукоб између католичке и православне цркве који је некад довео до стварања Османског царства у Европи.¹⁶ Њиме су Османлије, уз толерантни ислам, управљале користећи се византијским искуством и институцијама у коме су страни војни најамници имали привилегован положај, посебно у дворској гарди, која је у дворској палати окруживала византијског цара, уживала његову деражљивост, чувала његов живот, и изводила најважнији

15 K. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 5-9.

16 K. Marx, F. Engels, *Dela*, том 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1976, str. 52-54.

акције, укључив и хапшеће цариградског патријарха, изазивајући стрепњу и страх великаша кад су одуговлачили са славопојкама новом цару, а наручито узурпатора који су се плашили верности најамника законитом цару.¹⁷ Грци су били образовани и срећни, али нису били храбри, већ су попут жена, унајмљивали за војне послове странце, као народ који није био способан да себе заштити, доприносећи брзом опадању моћи царевине, коју је угњетавани осиромашени, и очајни становник Византије невољно све мање бранио, јер му је она постала најљући непријатељ. Легенда о изузетности Ромеја, постала је неуверљива, не само за странце, који су их сматрали подмуклим и гордим, већ и за саме Ромеје, којима је „у крви остао страх од бича.“¹⁸

Све до 16. века, Османлије су вероватно владале над већим бројем хришћана него муслимана, следећу најтрпељивију и најприлагођенију ханафијску школу сунитског закона према немуслиманима. Многе мајке османских султана биле су хришћанке, а главни саветници и генерали често преобраћеници регрутовали из византијских служби, што је многим православним хришћанима стигло као пријатно олакшање, видевши османлије као заштитнике, православља од католика, политичке стабилности, жеље за богатством и положајем, и отворене меритократске владавине. То је изазивало дивљење управљачким способностима османлија, уместо јаловог отпора. Због чега су становници Солуна (а могли су бити и други) били познати као „пријатељи султана“.¹⁹ На западу их доживљавају као револуционаре и отпаднике од хришћанске вере, што су од почетка османлијске власти, били сви њени велики генерали, адмирали, дипломате и министри (Срби, Албанци и други). Ко је упознат с историјом Турске, каже Маркс, то зна и захтева да и Руси смене четрдесет по педесет људи, што су их покуповали широм Европе, који чине руски основни капитал „дипломатске оштроумности, политичке висprenости и војне вештине“.²⁰

17 Г. Литаврин, *Како су живели Византинци*, Академска књига, Нови Сад, 2017, стр. 195.

18 Ибид., стр. 197-199.

19 М. Мазовер, *Солун град духова: хришћани, муслимани и јевреји 1430-1950* (друго издање), Досије студио, Београд, 2017, стр. 23-24.

20 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 13, Institut za међународни раднички pokret; Prosveta, Beograd, 1976, str. 42-43.

Овакав широк избор чиновника, њихова најезда на администрацију Османлијског царства, број хришћана који се успињу до врха турске хијерархије, показује на крају, да „ово царство више личи на Византијско него на неко тамо монголско“.²¹ Оно се коначно распало са распадом Османског царства, након Првог светског рата, као кулминација решења источног питања, осујећењем руске експанзије и захтева за само искључиви протекторат над Турском. Маркс прецизно износи податке о померању руске границе освајањем у правцу Берлина, Дрездена и Беча, Цариграда, Стокхолма и Техерана, закључивши да је Русија за последњих шесдесет година (крај 18. и прва половина 19.века) освојила „једнако по територији и важности целој империји који је имала у Европи до тог времена.“²²

Руска религија и цивилизација је византијског порекла. Стога је одмах по оснивању руског царства, како би била ближе Цариграду, престоница из Новгорода премештена у Кијев (11. век) који је у свему подржавао Цариград, чак је и назван *другим Цариградом*. Традиционална политика Русије настојала је да подјарми Византијско царство које је било у опадању, а касније и Османско. То према Марксу, не заслужује дивљење које јој указују европски политичари, већ показује слабост западних сила, стереотипни маниризам њихове политике и „доказује истински варваризам саме Русије“, њену традиционалну уметност, обманама и изговорима. Благодаревши свом географском положају, комерцијалном и војном значају, историјски значај Цариград претвара у предмет раздора између истока и запада. За Маркса је охрабрујућа америчка интервенција која у Европи почиње са отварањем источног питања. Америка је најмлађи али и најснажнији представник Запада (што је остала до данас, М.Ш.) који доживљава Цариград као „вечни град Рим истока“. На том тлу дошао је до мешања западне цивилизације са источним варварством, поготово под Турцима, па се овај центар теократског царства узимао као „озбиљна препрека на путу европског напретка“, коме треба,

21 F. Brodel, *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, Geopolitika, Podgorica: CID, Beograd, 2002, str. 29.

22 K. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 95-96.

да се повинује Византија. „Цариград је златни мост између Запада и Истока, а западна цивилизација не може као сунце обилазити светом, а да не пређе преко тог моста; међутим, она га не може прећи без борбе са Русијом. „Султан“, каже Маркс, „чува Цариград само за револуцију, а садашњи номинални достојанственији западне Европе, који и сами налазе последње упориште свог „сталеза“ на обалама Неве, не могу да учине ништа друго сем да оклевају са одговором док се Русија не суочи са својим стварним непријатељем – револуцијом. Револуција која ће срушити Рим Запада, уништиће и демонски утицај Рима Истока.“²³ Ову Марксову луцидну теоријско-аналитичку визију, шест деценија касније, време и догађаји, само ће потврдити.

Отуда, и не случајно, дебате о источном питању у доњем дому британског парламента за Маркса је било „веома занимљиво позорје“ а држање Русије, није било ни случајно ни привремено, већ део једног великог политичког плана, који су Енглези настојали осујетити раздвајањем велике словенске расе на два дела, као средство заштите Цариграда од Руса. Јер би „утврђивање Грка у Цариграду значило исто што изручивање Турске Русији“.²⁴ Међутим, ствари нису тако једнозначне. Маркс наводи извештај о стању у Турској, који показује заинтересованост грчког клера, за одржавање status quo-а у корист Турске и масовног протеста свештенства против покушаја намештања руског протектората њеном друштвеном доминацијом, потчињавањем источне цркве као мајке, руској цркви.²⁵ (Спора који је и данас јако жив и актуелан).

Након предаје Цариграда и већег дела европске Турске, балкански хришћани су покоривши се османској власти и прихватањем муслиманског протектората, уживали одређене привилегије. На основу тих привилегија њихов духовни вођа Цариградски патријарх, био је истовремено њихов политички преставник и врховни судија, одговоран Порти за понашање својих верника, који своје право преноси на своје митрополите и епископе у оквиру епархија, чије пресуде (глоба, затвор,

23 K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 193-194.

24 Ibid., str. 223-227.

25 Ibid., str. 93.

батинање, прогонство) турски чиновници, кадије су обавезни да спроводе.

Архиепископи и епископи, где постоји хришћанска раја, по закону су чланови општинских већа и под руководством патријарха разрезају порезе наметнуте православном живљу. Црква им даје и право на екскомуникације. Осим глоба они примају разне порезе за трговачке и грађанске парнице. Систем како прецизно описује Марксова анализа почива и функционише на системској корупцији. „Сваки ступањ на хијерархијској лествици међу свештенством има своју цену у новцу. Патријарх плаћа дивану велики данак за свој чин, али он са своје стране продаје архиепископска и епископска места свом свештенству. Ови опет надокнађују штету продајом другоразредних чиновна и данком који извлаче од попова. Ови опет продају на мало власт коју су купили од својих претпостављених и тргују свим чиновима своје службе као што су крштења, венчања, развод и тестаменти“ (подвукао, М.Ш.)

Кључни елемент ове теократске владавине и целокупне структуре православних хришћана, према изванредном Марксовом увиду, налази се у покорности раје Курану, који их третира као невернике, нацију само у религиозном смислу, санкционишући духовну и световну власт њиховог свештенства. Ако се грађанском еманципацијом укине покоравање Курану, истовремено би се укинуло њихово покоравање православном свештенству, довело до револуције у њиховим политичким, друштвеним и верским односима. То би их одмах, неслужбено предало у руке Русији (што се и догодило после Другог светског рата, М.Ш.). Али замена Курана грађанским законом, преуредила би целу структуру византијског друштва по западном узору.²⁶

Западне силе стално су притискале Турску да се реформише по том обрасцу, дубоко уверене у важност свог националног идиома који се сматрао најбољим гарантом културног (западног) универзализма, ширен преко приватних школа, курсева језика и библиотека широм света, којима су као у Француској руководиле конгрегације католичких предавача,

26 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1976, str. 139.

које су одиграле кључну улогу у Османској империји пре 1914. године, када је 100 000 ученика било под њиховом надлежношћу (десетина укупно школоване деце у царству).²⁷

Овај положај можемо боље разумети, узимањем *капитулација*, о којима Маркс пише, као царских диплома, или писма о привилегијама које је Порта издавала разним европским државама, овлашћујући њихове поданике да слободно улазе у мухамеданске земље, мирно обављају послове и врше верске обреде. Капитулације нису били уговори, већ једностране концесије владе, које је Порта могла повући по својој вољи, уништавајући привилегије једне нације, проширујући их на друге, или је одбијала да их продужи, што је било извор дипломатских спорова и жалби, размене нота и фермана на почетку нове владе. Из капитулација потекло је право протектората страних држава, не над хришћанском рајом (чему су све оне тежиле), већ над њиховим једноверницима, који живе у Турској као странци или је посећују. Француска је била прва држава која је у време владавине Сулејмана Величанственог (1535) добила такав протекторат и касније га у неколико наврата обнављала, што је подстицало Наполеона да му у једном уговору (1802) да карактер узајамне обавезе. Русија је била прва држава која је капитулацији 1774. године, угледајући се на Француску, укључила у уговор с Турском.²⁸

Света места као кулминација хришћанства била су предмет протектората над њима око кога су се водиле жестоке расправе за право употребе верских општина основних у Јерусалиму над зградама које поседују у Светој земљи, поготово над црквом Христовог гроба. Поседници немају друге привилегије, осим да држе кључеве, пошто Куран забрањује власништво хришћанима. Претенденти на Света места су католици, православни, Јермени, Абисинци, Сиријци, Копти, између којих избијају сукоби. У њима европски владари виде могућност свог утицаја на истоку (што чине и данас проглашавајући Јерусалим израелском престоницом, М.Ш.), а похлепним пашама злоупотребу положаја. Порта и њени

27 F. Šobe, M. Loren, *Međunarodni kulturni I odnosi: istorija I kontekst*, Clío, Beograd, 2014, str. 139.

28 K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1976, str. 140.

чиновници, решавајући ово питање, воде политику клацкалице, наизменично „у корист католика, православних и Јермена, тражећи и примајући злато од свих и смејући се свима“, удовољавајући захтевима француске или чинећи уступке Русији. Врата цркве Светог гроба који чувају калуђери дању и ноћу, затворена су. Чувају их Турци, отварају их само за новац и затварају према ћуди и похлепи. Тако се богослужење у светим местима претвара у очајне свађе између различитих верника, који скривају световну битку између држава и народа. Питање протектората над светим местима западу изгледа „смешно“, док је истоку веома важно, као „једна од фаза источног питања које се непрестано појављује, стално пригушује, али“, каже Маркс, „никад не решава“.²⁹

Очигледно да су ове појаве део византијске традиције чији су владари из политичких разлога давали нечувене трговачке олакшице Венецијанцима и Ђеновљанима, понављајући да је „Цариград Нови Рим“ а „Византија владарка других народа“, помпезно примајући стране изасланике, фасцинирајући их величанственошћу царски власти, и удајом својих принцепа за стране владаре, први пут за „варварина“ руског кнеза Владимира (989.), уз еластичност према иноверцима и паганима, верску толеранцију. Која је у недостатку снаге била изнуђена тактика или вешт политички маневар.³⁰

Неки филозофи износе са жаљењем слаб карактер византијских царева, испод нивоа обичних људи, и ништавних скоројевића који су до јуче носили кожух, постављајући понекад свесно на патријаршијски трон своје рођаке или немоћне старце, пристодушне, приглупе и ограничене људе, који су претходно брижљиво славили као „светог подвижника“.³¹ Црква је проглашавала идеале братства и хуманости као своје, али фактички је учвршћивала неправду, служила као оруђе владавине над народним масама, сама била сурови експлоататор, сејач раздора и сукоба и прогонитељ незадовољних³², посебно јеретика који су беспоштедно

29 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1976, стр. 141-143.

30 Г. Литаврин, *Како су живели Византинци*, Академска књига, Нови Сад, 2017, стр. 46, 47, 103.

31 Ибид., стр. 54, 96.

32 Ибид., стр. 106.

истребљивани. Њих су „секли, утапали, вешали, спаљивали, разапињали“.³³

Сукоби су Грцима постали природно стање, чак ни османска опсада Цариграда није прекинула тамошње богословске мржње, а народ је био више забринут „због флорентинског сабора него због турске најезде“.³⁴ Њихова освајања доспела су у Европи све до граница византијског и православног утицаја, што је био и случај с комунизмом. Руски комунисти трошили су огромне своте новца на комунистичку пропаганду у Европи и Америци, субвенционисали су иностране радничке покрете и комунистичке партије, штрајкове, на исти начин као што су раније субвенционисане ситне балканске монархије, стварањем претње отворених сукоба с иностраним државама.³⁵

Суштински, то је наставак (пост)петровског доба који је руској цркви направио тежи ударац од совјетске власти. Катарина II затворила је 80% манастира. Као и пре револуције Русија је остала провинција европске цивилизације, огледно поље за примену ризичног експеримента теорије европских сањара – публициста у који Европљани нису вољни улагати свој скупоцени људски материјал, подсмевајући се „руским дивљацима“, или похвално подржавају руске вође да те дивљаке приведу европској цивилизацији, која тежи обезличењу свих народа света и култура, осим европске.³⁶ Она се узима као слободна и демократска, док се источна дефинише иза „гвоздене завесе“, као тоталитарна и варварска.

Овакав преступ је само наставак деветнаестовековног расцепа национализма с дубоким расцепом хришћанства, који траје вековима. Постоји, како је писао Engels (1853) само зле силе у Европи, „Русија и апсолутизам на једној страни, револуција и демократија на другој страни“. Руско освајање Турске била би несрећа за револуцију. Отуда је очување независности Турске, али спречавање руских планова за

33 Ибид., стр. 131.

34 Š. Monteskije, *Razmatranje o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti*, Utopija, Beograd, 2004, str. 158.

35 Н. Трубецкој, *Наслеђе Цингис-Кана: поглед на руску историју са Истока а не са Запада*, Бримо, Београд, 2002, стр. 64.

36 Ибид., стр. 66-67.

анексију у случају могућег распада Османске царевине, је од највећег значаја за револуционарну демократију и Енглеску, које не смеју дозволити да Цариград постане руски главни град, чиме би коначно дошло до стварања словенског царства о коме су сањали неки филозофи и фанатици.³⁷ Тако се вечито источно питање претварало у „руско питање“, питање односа Русије и Европе, уских веза Русије и словенства, руске културне самобитности и европејштва и западњаштва, болести од које пати руско друштвено тело и слаби друштвени дух.

Руски мислилац Николај Ј. Данилевскије је током свог деловања развио теорију културно-историјских типова. Обликујући катахизис и канон словенофилства, Данилевски је написао обимну књигу *Русија и Европа*, чије је писање завршио крајем 1868. године, годину дана после издања првог тома Марксовог *Капитала*. То дело руска цензура није сматрала субверзивним и опасним. Даналевски је јасно видео излечење руског друштвеног тела и духа кроз низ исцелитељских догађаја, борбе познате под називом Источно питање, чија основа лежи дубоко у општем току светског историјског развитка, како би се за кратко време ставио печат на цео историјски период. Неминовност и важност те борбе „приморала“ је Данилевског да се замисли „над примедбама које се упућују за *словенство једином корисном решењу* (подвукао, М.Ш.), потпуном политичком ослобођењу свих словенских народа и стварању словенског савеза под хегемонијом Русије“, (што се како тако с изузетком Југославије, остварило након совјетске победе у Другом светском рату, М.Ш.), „тако и над гаранцијама нашег (руског) успеха у тој борби“.³⁸ Самобитност словенске културе је битна за постизање политичке независности Словена и борбе с германском-романским светом, без које словенска независност, сматра Данилевски, није могућа и „треба да послужи као лек против гнојне ране подражалаштва и ропског односа према Западу, која разједа словенско тело и душу због неких неповољних услова њиховог историјског развитка“.³⁹

37 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 14.

38 Ј. Н. Данилевски, (2007): *Русија и Европа*, Досије студио, Београд, 2007, стр. 362-363.

39 Ибид., стр. 390.

На основу анализе претходних културно-историјских типова (јеврејски, грчки, римски, европски) и поређења с особеностима словенског света, Данилевски се самопоуздано надао да ће словенски културно-историјски тип, први пут бити синтеза које су развили на историјском попришту његови претходници, одвојено или у слабој вези, као први четвороосновни културно-историјски тип (религија, култура, политика, економија). Његово остварење зависи од васпитног утицаја и догађаја Источног питања, које „преставља чвор и животни центар судбине словенства“, коме нови избор на руској земљи, обезбеђује праведно друштвено-економско уређење, сливањем главних светских токова историје (источни, небески и божански, и западни, земаљски и људски), у „један простран базен“ на пространим равницама словенства.⁴⁰

Али за разлику од Карла Маркса, који је, ипак, допуштао могућност социјалне револуције у Русији, чиме би Словени потпали под руски утицај (што се и остварило), Николај Данилевски, имајући у виду руски народни карактер за кога власт има мало привлачности, и никад није имао политичку револуцију, сматра вероватним да је неће никада ни имати, у смислу ограничења власти, освајања власти од неког сталежа или целе масе грађана, изгнанства законито владајуће династије или њене замене другом.⁴¹ Руска бољшевичка револуција је углавном оповргла ова предвиђања Данилевског у погледу револуције.

Са друге стране, како је писао Енгелс, руски агенти су преплавили Турску, којој „није недостајало руских интрига нити руских пара“, ради ширења међу православним хришћанима, идеје о коначном ослобођењу источне цркве, уједињењем свих грана Јужних Словена од стране императора. Тако се православно свештенство претварало у мрежу завереника који шире ове идеје који подстичу и „руско злато и руски утицај“, док западњаци мозгају о турском питању, а дипломатске свезналице држе се традиције, настале читањем источњачких бајки и допуњују их фантастичним саопштењима која свету даје најкорумпиранија банда грчких користољубаца која је икада постојала“. Захваљујући глупости, доследној

40 Ибид., стр. 391.

41 Ибид., стр. 376.

непостојаности и несналажљивости западних влада, према Енгелсу, Русија на овим просторима остварује једну по једну, намеру чврсто решена да „протера све Турке, преко Босфора и да постави крст Светог Андрије на Босфору“.⁴²

Истовремено грчка и словенска буржоазија у свим турским градовима и трговачким местима чине стварно упориште цивилизације, непрестано се богати, постаје утицајнија и потискује турско становништво све више, у толикој мери, да не поседују монопол војне и цивилне власти, Турци би убрзо ишчезли.⁴³ Маркс је писао о руским интригама у Србији, смени српског министра Илије Гарашанина (који се залагао за уједињење српских земаља, М.Ш.) по руском наређењу и инсистирању на отпуштању српских официра русофоба. При том Русија је подстрекивала амбиције своје супарнице на Балкану Аустрије, изгледима да припоји Босну, Србију и Албанију, што не би изазвало руску суревњивост, јер би јој могућивало, да се дочепа остатака османског царства. То је за Маркса упадљива црта руске политике, традиционално преклапање циљева и средстава којима их остварује. Зато у ондашњем источном питању, непостоји „заплет, преговарање, службена нота, коју човек већ није срео на страницама светске историје“.⁴⁴

Како је Маркс као неоспорни западњак и антикапиталиста запазио, Британска империја, без обзира на њене злочине, као колонијалне силе, представља несвесно оруђе историје у остварењу револуције. Њена мисија, посебно у Индији, коју Енглеска држи у ропству, помоћу војске који издржава Индија, јесте двострука: 1) рушилачка, уништавање старог азијског друштва, 2) стваралачка, постављање материјалне основе западњачког друштва у Азији. Британија као освајачка цивилизација, разрушили су све домородачке институције, домаћу радиност, ни нивелишући све што је велико и истицало се у индијском друштву (и цивилизацији). Стваралачки рад, једва се назирао од гомиле рушевина, али је по Марксу, ипак

42 К. Marx, F. Engels, *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 19.

43 Ibid., str. 22.

44 Ibid., str. 191-192.

отпочео.⁴⁵ Сличан процес се одвијао и у Турској после распада Османског царства, као директне последице кумулативног процеса решавања источног питања, након Првог светског рата и реформе језика и државе Турске, по секуларном обрасцу запада, из кога је на један период, захваљујући, управо револуцији, Русија била избачена из игре истока и запада.

Тако се вечито источно питање налазило у својеврсној мрежи триангулације великих сила Запада, Русије, Турске, у којој су православни хришћани поданици Турске инструментализовани у корист интереса великих сила, чија је суштина сукоба, покушај успоставе протектората над хришћанима, поданицима и Турске и контроле „златног моста“ на Босфору, у чему је посебну улогу имала управо Енглеска и САД, као нова империја и „владарка народима“. Све три стране као „уговорно изабрани“, мисионарски народи“, посвећени „истинској вери“, покушавали су да је шире, мењајући свет својим примером, убеђивањем или силом. Стога се источно питање, тешко може разумети ван контекста, оног што се у теорији сукоба анализира, узимањем доктрине Москве као „Трећег Рима“ и настојања западних нација да „белу цивилизацију“ наметну народима Азије и Африке,⁴⁶ па и народима Источне Европе, Балкана и Русије (М.Ш).

Свакако изузетно значајно и импозантно у теоријско-аналитичком и прогностичком смислу представља „коначно решење“ источног питања стварањем тзв. версајске Југославије, управо готово онако како су пре шестипо деценија предвидели Маркс и Енгелс, „нужношћу стварања слободне и независне хришћанске државе на рушевинама муслиманског царства“, с посебном улогом Енглеске ради одбране запада од руског утицаја (Енгелс), или „федералне републике словенских земаља“ (Маркс).⁴⁷ Марксово свакодневно читање новина и писање о источном питању, омогућило је увид у збивања, припрему за упоређивање и генерализације, тако да се његови публицистички извештаји, данас могу читати као луцидни синтетичко аналитички научни акти. Као да смо се поново

45 K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 110, 182.

46 С. Шљукић, М. Шљукић, *Друштво и сукоб*, Завод за уџбенике, Београд, 2018, стр. 175.

47 K. Marx, F. Engels, *Dela*, tom 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975, str. 29, 178-179.

„вратили“ у Марксово време, кад о радницима нема ко да брине. Жива су национална питања, иза којих стоје односи капитала и глобализација капитализма, процес који је и данас актуелан.

Рушењем Берлинског зида, који је ипак, био гаранција безбедности и мира подељеног света, и распадом Југославије, борбом за њено наслеђе између ново формираних банадржавица, поново је оживео вечито источно питање чији је парадигматичан пример „косовско питање“ као рецидив источног питања и наслеђе (нео)колонијализације балканских народа под протекторатом глобалне банкарске хоботнице, у коме се старо/нове империје (Запад и САД, Русија и Турска) поново боре за расподелу сфера утицаја, доминације и успоставе протектората, на балканском простору. Демократија и реформе само су изговори, који никако не смеју помоћи ионако мртвој левици, која је ништа мање, него у Марксово доба, под апсолутном контролом капитала и амнезије класичне марксистичке теорије која „преставља центалну снагу у развоју савремене социологије“. А Марксу даје запањујућу релевантност, не само о процесу капиталистичке глобализације, већ и релевантност о источном питању и православљу, које је и данас толико прецизно као и пре шестдесет година. Његови (Енгелсови) текстови о источном питању, биће вредни читања све док буде опстајао исток и запад, дајући Марксу на величини и значају, луцидности и проницљивости.

Литература

Вебер М., *Привреда и друштво*, том I и II, Просвета, Београд, 1976.

Вишеславцев Б., *Филозофска беда марксизма*, Логос, Београд, 2014.

Данилевски Н. Ј., *Русија и Европа*, Досије студио, Београд, 2007.

Иглтон Т. (2016): *Зашто је Маркс био управу*, Плато, Београд, 2016.

Литаврин Г., *Како су живели Византинци*, Академска књига, Нови Сад 2017.

Мазовер М., *Солун град духова: хришћани, муслимани и јевреји 1430-1950* (друго издање), Досије студио, Београд, 2017.

Трубецкој Н., *Наслеђе Џингис-Кана: поглед на руску историју са Истока а не са Запада*, Бримо, Београд, 2002.

Шљукић С., Шљукић М., *Друштво и сукоб*, Завод за уџбенике, Београд, 2018.

Шумпетер Ј., *Капитализам, социјализам и демократија*, Култура, Београд, 1960.

Шутовић М. М., „Манифест, радикална демократија или футуристичка алхемија“, *Социолошки преглед*, бр. 2, 2018, 559-585.

Шутовић М. М., „Карл Маркс: „аутономија социологије“ и парадокс глобализације“, *Култура полиса*, бр. 28, 2015, 121-141.

Brodel F., *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, Geopolitika, Podgorica: CID. Beograd, 2001.

Hosfeld R., *Karl Marks: Biografija*, Karpos, Loznica, 2014.

Marx K., *Kapital*, Prosveta, Beograd, 1979.

Marx K., Engels, F., *Dela*, том 46, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1979.

Marx K., Engels F., *Dela*, том 43, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1978.

Marx K., Engels F., *Dela*, том 13, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta Beograd, 1976.

Marx K., Engels F., *Dela*, том 12, Institut za međunarodni radnički pokret; Prosveta, Beograd, 1975.

Monteskje Š., *Razmatranje o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti*, Utopija, Beograd, 2004.

Šobe F., Loren M., *Međunarodni kulturni I odnosi: istorija I kontekst*, Clio, Beograd, 2014.

Špengler O., *Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 1, oblik I stvarnost*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.

Špengler O., *Propast Zapada: nacrti za morfologiju istorije sveta, knjiga 2, svetskoistorijske perspektive*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.

Milojica Sutovic**MARKS, EASTERN QUESTIONS, ORTHODOXY AND
SOCIAL REVOLUTION****Resume**

Clearly distinguishing the grotesque from the tragedy of nations, Karl Marx, a lucid compound of sociological imagination and theoretical-analytical reflection, based on extensive historical empirical material, with the form of engaged publicist, left a series of fragments of the eternal Eastern question, Orthodoxy and the social revolution. In the geostrategic triangle of the great powers of the West, Russia and Turkey, the eastern question was constantly appearing, constantly concealed and in no way solved. Western plutocracy and Russian absolutism, paradoxically, and in fear of each other, in essence, under excuse of the protection of Orthodoxy, want the establishment of a protectorate, over Orthodox Slovenes to Turkey's subjects, on the ruins of the Ottoman Empire. The Western powers are afraid of the Russian conquest of Constantinople, forcing Turkey to make concessions from the fear of a general war from which the general revolution would emerge. They are trying to maintain a state of rotteness, which prevents Turkey from resisting Russian absolutism, and the Slovenes to liberate the Ottomans. As Marks explained, they are too powerless to undertake the reconstruction of the Ottoman Empire, the creation of the Greek Empire or the Federal Republic of the Slovenian Peoples. Civil emancipation by the abolition of submission to the Quran, at the same time, he would abolish subjection to his clergy, and cause a revolution in religious, social and political relations, and inevitably Orthodox Slovenes handed over to Russian hands, happened after the Second World War. However, if the Quran is replaced by civil law, the structure of the Byzantine society, according to Marx, would have to be rearranged according to the Western model. This was achieved by the destruction of the Ottoman Empire, and the creation of Yugoslavia, after the First World War, under the protectorate of the West (primarily Britain) as the "final" solution of the Eastern issue. With the dissolution of Yugoslavia, the "eastern

issue” was revived as a rezidiv (neo) colonialism. Relations of Eurointegration and the “Kosovo Question”: New phenomena manifest themselves as old phenomena, “confirming the character of Marks’ thought.